

Recenzja rozprawy doktorskiej
Siostry mgr lic. Katarzyny Sługockiej OP, *Pierwszy żydowski hellenistyczny historyk Eupolemos i jego koncepcja historiografii*, Warszawa 2022, ss. 330, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Janusza Kręcidły.

Rozprawa Siostry Katarzyny Sługockiej posiada jasną, poprawną metodycznie strukturę. Składa się ona z czterech, logicznie ułożonych rozdziałów. Wszystko zostało poprzedzone spisem treści, wykazem skrótów (3 strony) oraz wstępem (7,5 strony), a zamknięte zakończeniem (8 stron) i bibliografią (16 stron).

1. Charakterystyka rozprawy

Omówienie tego punktu należy rozpocząć od wstępu, w którym przedstawiony został stan badań nad źródłami, w których zachowały się teksty Eupolemosa oraz problem badawczy, metodologia, a także została wyjaśniona struktura pracy.

W pierwszym rozdziale (33 strony) autorka przeprowadziła badania nad początkami historiografii hellenistycznej i jej rozdzielności z historią grecką. Przedstawiła proces rodzenia się świadomości historycznej Greków i jej wpływu na potrzebę utrwalania historii. Zbadała etap protohistoriografii i rolę logografów. Poruszyła kwestię nazewnictwa różnicującego okres helleński i hellenistyczny, fenomen języka *koine* oraz specyfikę funkcjonowania *polis*. Następnie zaprezentowała dokonania prekursorów greckiej historiografii starożytnej. Sięgnęła do takich autorów jak Herodot (*Dzieje*), Tukidydes (*Wojna Peloponeska*). „Herodot pierwszy wprowadził nazwę *historia*, a Tukidydes ją określił poprzez zerwanie z mitami, skupienie się na dbałości o badanie i przedstawianie faktów możliwych do sprawdzenia, logicznych, mających poza mityczne przyczyny. Tukidydes wprowadził kategorię czasu historycznego, zastosował głębię refleksji historycznej i wprowadził narrację historyczną naświetlającą fakty. Jego zasługą było także i to, że przedmiotem swoich badań uczynił tylko te wydarzenia, które mógł zanalizować zweryfikować, zapoczątkował w ten sposób metodykę naukowej historiografii, z której skorzystał Eupolemos” (str. 11-12). Autorka przedstawiła także dzieła Ksenofonta (*Anabaza*, *Dzieje Hellady*, *Cyropedia*).

Kolejnym krokiem w badaniach s. Katarzyny Sługockiej było ukazanie procesów zachodzących w sposobie postrzegania historii przez starożytnych historyków i ich wpływ na dalszy rozwój historiografii. „Wpływom historycznym Herodota, Tukidydesa, Ksenofonta i Efora z Kyme ulegali kolejni pisarze, którymi byli Polibiusz i Plutarch, których zalicza się do pisarzy historiografii grecko-hellenistycznej” (s. 12). Badania nad *Dziejami* Polibiusza doprowadziły autorkę do historiografii Eupolemosa. Ten ostatni przytaczając w 3 EP liczne źródła wzorował się na koncepcji historiografii Polibiusza, który dużą wagę przywiązywał do rzetelnych źródeł, spośród których oprócz autopsji, cenił dokumenty, w tym epistolografię.

Rozdział drugi (98 stron) został poświęcony żydowskiej historiografii w kontekście zachodzących zmian w żydowskim piśmiennictwie poddanym mocnemu procesowi hellenizacji. Żydzi przyjmowali zróżnicowaną postawę wobec wpływów hellenistycznych, które ulegały zmianom i dotyczyły płaszczyzny politycznej, religijnej i kulturowej. Autorka zbadała tempo i zasięg oddziaływania wpływów hellenistycznych na Żydów w diasporach oraz w Palestynie tamtego okresu. Ukazała, jak hellenizm przyjmowali mieszkańcy Judei, a jak mieszkańcy Galilei. Ukazała także jaki ślad zostawił hellenizm w historycznej świadomości judaizmu. Świadomość ta zdecydowała o tym, że dla Eupolemosa ważne było ustalenie chronologii żydowskiej, którą zawarł 2 ES. Siostra Sługocka podjęła badania nad wpływem hellenizmu na zachodzące zmiany w literaturze żydowskiej. Podstawową przestrzenią badawczą nad starożytną

literaturą żydowską są oczywiście teksty biblijne. Dlatego też autorka zbadała hellenistyczne wpływy na żydowskich autorów najpierw w greckich księgach, a następnie w hebrajskich. W tym celu przebadła Księgę Tobiasza, Barucha, Mądrości Syracha, Pierwszą i Drugą Księgę Machabejską oraz Księgę Judyty. Przeprowadziła też szczegółowe badania w Księdze Tobiasza, Judyty, Pierwszej Machabejskiej oraz Daniela w rozdziale 13 pod kątem greckich ćwiczeń retorycznych *Progymnasmatów*. W hebrajskich księgach przeanalizowała wpływy hellenistyczne w Księdze Koheleta, Pieśni nad Pieśniami, Daniela oraz w Księdze Malachiasza. Ostatnią przestrzenią badawczą w tym rozdziale była pozabiblijna literatura judaistyczna wraz z jej grecką szatą. Szczególne znamiona wpływów hellenistycznych wykazuje literatura judaistyczna powstała od I w. przed Chr. do I w. po Chr., a są to *Wyrocznie Sybilli*, apokryfy, testamenty, a także dzieła Józefa Flawiusza. „Żydzi korzystając z dorobku kultury greckiej, wykorzystywali motywy moralistyki greckiej do nauczania wymagającej moralistyki zawartej w tekstach biblijnych. Z jednej strony, żydowskie piarstwo przyjmowało greckie formy i sposób pisania dla potrzeb zgrecyzowanych Żydów, z drugiej były adresowane do pogańskiego świata, co jest także obecne w piarstwie Eupolemosa...” (str. 13).

W trzecim rozdziale (46 stron) autorka skupiła się na badaniach związanych z życiem i działalnością piarską Eupolemosa. Najpierw przedstawiła życia Eupolemosa, a następnie przeanalizowała zagadnienia onomastyczne, które pozwoliły jej na ustalenie tożsamości Eupolemosa i doszła do wniosku, że mimo greckiego imienia i wykształcenia można uznać jego żydowskie pochodzenie. Następnie przedyskutowała kwestię tożsamości Eupolemosa – historyka i Eupolemosa – autora. W tym kontekście zajęła się również dyskusją nad Pseudo-Eupolemosem. Niewątpliwą zaletą tej części dysertacji jest fakt, że autorka nie tylko przedstawiła wyniki dotychczasowych badań, ale przedstawiła też własne wnioski i opinie. W dalszej części rozdziału Siostra Sługocka zajęła się pochodzeniem biblijnego Eupolemosa, jako potomka rodziny Akkos. Zwróciła tu uwagę na zastosowany w 2 Mch 4,11 niespotykany wcześniej sposób identyfikacji ojca przez syna, co ma zastosowanie wobec Eupolemosa i jego ojca, Jana. Obecność greckich ćwiczeń *Progymnasmata* w pracy Eupolemosa świadczy o greckim wykształceniu autora. To stało się motywem zajęcia się możliwym przebiegiem jego edukacji. Autorka słusznie stwierdza, że „między uczonymi zdania są podzielone w kwestii liczby dzieł autorstwa Eupolemosa. Jedni kwalifikują go jako autora jednego dzieła, inni większej ich liczby, jedni dwóch, inni trzech. Rozbieżności wynikają z tego, że oprócz wskazanego tytułu *O królach Judy*, zachowane fontes sugerują jeszcze inne tytuły jego pracy, co jedni uważają za osobne dzieła, a inni za części jednego dzieła, wspomnianego już *O królach Judy*, lub też przypisują ich autorstwo anonimowemu autorowi, nazywanego Pseudo-Eupolemosem” (str. 14). Dlatego też autorka przebadła zawartość źródeł Eupolemosa i wypracowała własne stanowisko w tej kwestii. W ostatniej części tego rozdziału zaprezentowane zostały trzy małe źródła Eupolemosa, które znajdują się w *Kobiercach* Klemensa Aleksandryjskiego. Następnie przedstawiła pięć kolejnych źródeł dzieł Eupolemosa obecnych w dziele *Ευαγγελική προπαρασκευή* Euzebiusza z Cezarei. Świetnym elementem tej części pracy jest prekursorski, osobisty przekład źródeł Eupolemosa obecnych w tym dziele.

Rozdział czwarty (112 stron) poświęcony został badaniom nad relacją jaka zachodzi pomiędzy źródłami Eupolemosa a niektórymi księgami biblijnymi, a mianowicie: Księgi Samuela, Księgi Królewskie, Księgi Kronik, Księga Malachiasza oraz Księgi Machabejskie. Podczas tych badań autorka określiła zakres korelacji tematycznej z poszczególnymi księgami, zakres metodyczny polegający na

wykorzystaniu istniejących już dokumentów, co ma szczególnie zbieżne zastosowanie z Księgami Kronik oraz Księgami Machabejskimi. Badania te mają charakter syntetyczny, co pozwoliło na ukazanie istotnych cech wspólnych lub przynajmniej bliskich pomiędzy Eupolemosem a tekstami biblijnymi.

Temat pracy został sformułowany prawidłowo, precyzyjnie i poprawnie metodycznie, ze wskazaniem ram przedmiotowych ogólnych („Pierwszy żydowski hellenistyczny historyk Eupolemos”) i szczegółowych ram badań, wyjaśnionych w drugiej części tytułu („i jego koncepcja historiografii”). Tytuł wyraźnie wskazuje na przedmiot podjętych przez autorkę badań. Z jednej strony chodzi o zajęcie się postacią pierwszego żydowskiego historiografa piszącego według norm historiografii hellenistycznej. Z drugiej strony chodzi o spojrzenie na jego oryginalną koncepcję historiografii. Wybór tematu nie budzi zastrzeżeń. Należy pochwalić autorkę za wybór źródeł. O ile bowiem styl historiografii hellenistycznej został już dość dokładnie przebadany, o tyle postać Eupolemosa raczej nie jest powszechnie znana.

Autorka jest świadoma, że na temat Eupolemosa napisanych zostało kilka obszernych publikacji. Prezentuje je wszystkie we wstępie, na str. 9-10. A są to: C. Kuhlmeij, *Eupolemi Fragmenta Prolegomenis Et Commentario Instructa: Dissertatio Inauguralis Historico - Critica*, Hayn, Berlin 1840; B. Z. Wacholder, *Eupolemos – A study of Judaeo – Greek literature*, M. Dworkin and Co. New York/Jerusalem, 1974; J. Freudenthal, *Hellenistische Studien. Heft I: Alexander Polyhistor und die von ihm erhaltenen Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke*, Drucek von Grass, Barth und Comp. (W. Friedrich), Breslau 1874; J. Giblet, *Eupolème et L’Historiographie du Judaïsme Hellénistique*, ETL 39m 1963, s. 539-554; C.R. Holladay, *Fragments from Hellenistic Jewish authors*, Volume I: Historians, Scholars Press, Chico, California, 1983. Autorka jednak podjęła się ukazania koncepcji historiografii jaką miał Eupolemos, a na temat podjętego przez siebie problemu badawczego napisała co następuje: „Naszym celem jest także określenie koncepcji historiografii Eupolemosa. Studia rozpoczniemy od podziału obszaru badań. Pierwszym polem badawczym będzie dla nas hellenistyczna historiografia grecka jako *matka* tego gatunku, następnym będzie jej adaptacja przez pisarzy żydowskich okresu hellenistycznego, a kolejnym polem badawczym będzie osoba oraz historiograficzny hellenistyczny wymiar fontes Eupolemosa. Jak już zostało to powiedziane, temat Eupolemosa jest wciąż nie do końca zbadany, wokół niego jest dużo pytań domagających się odpowiedzi, a dotychczasowe wyniki badań skutkują sprzecznymi opiniami wśród badaczy a my chcielibyśmy wypracować własne stanowisko w tej sprawie” (str. 10-11).

Na czym polega nowość badań podjętych przez s. Katarzynę Sługocką? Myślę, że warto zacytować ją samą: „Nowością w naszych badaniach będzie temat greckich ćwiczeń retorycznych *Progymnasmata* zastosowanych w historiografii Eupolemosa oraz przez niektórych biblijnych autorów” (str. 11). Nie jest to oczywiście jedyna nowość rozprawy. Kolejną jest bardzo konsekwentne poprowadzenie dyskursu badawczego ze starożytnymi, nowożytnymi i współczesnymi autorami. Takie podejście wydaje się ze wszech miar naukowe i nowatorskie.

2. Ocena metodyczna

Struktura rozprawy jest poprawna i jasna, o czym wspomniałem już wyżej. Dodatkowo zauważmy, że została ona wyjaśniona przez autorkę we wstępie (str. 11-15).

Co w omawianej dziedzinie zrobiono dotychczas i jakie zostały osiągnięte wyniki? s. Katarzyna Sługocka jest świadoma jakie badania nad postacią Eupolemosa były dotychczas prowadzone. Głos w tej sprawie zabierano od pierwszej połowy XIX w. Autorka omówiła wszystkie publikacje poświęcone pierwszemu greckiemu historiografowi żydowskiemu. Ich autorami byli C. Kuhlmeier, B.Z. Wacholder, J. Freudenthal, J. Gibley, C. R. Holladay, G.E. Sterling, F. Clancy. Autorka bardzo dobrze orientuje się w badanej przez siebie materii, o czym świadczy bogata literatura tak w języku polskim jak i w językach obcych (16 stron).

Zwłaszcza uwagę zwraca bogactwo cytowanych źródeł nie tylko biblijnych, lecz także starożytnych (18 pozycji). Pewnym mankamentem tej części pracy jest sposób prezentacji źródeł. Autorka nie robi rozróżnienia na teksty oryginalne i tłumaczenia (zob. str. 315-317), jednak biorąc pod uwagę rodzaj prowadzonych badań jest to do wybaczenia.

Odpowiadając na pierwsze pytanie metodologiczne zaznaczyć jeszcze należy, że s. Katarzyna Sługocka bardzo dobrze orientuje się nie tylko w kwestiach dotyczących samego Eupolemosa jako pierwszego hellenistycznego historiografa żydowskiego, lecz także w źródeł zawierających fragmenty jego dzieł. Świadczy o tym dyskusja z autorami opracowań monograficznych przede wszystkim w językach obcych, bowiem literatury na rzeczony temat praktycznie nie ma.

Zadajmy kolejne pytanie metodologiczne: W jaki sposób s. Katarzyna Sługocka opracowała temat, czyli w jaki sposób poprowadziła proces badawczy?

Swoje badania autorka rozpoczyna bardzo dobrym wstępem, w którym zaprezentowała tak stan badań, jak i problem badawczy i cel rozprawy oraz jej strukturę. Tu należy podkreślić bardzo dobry sposób przedstawienia problemu badawczego: „Naszym zamiarem jest odczytanie Eupolemosa poprzez teksty biblijne oraz dzieło Józefa Flawiusza i odwrotnie, ponieważ chcemy zbadać na ile historiografia Eupolemosa oraz *Dawne dzieje Izraela* wpływają na naszą interpretację tekstów biblijnych tam, gdzie zachodzi korelacja między nimi. Chcemy zbadać zbieżności oraz ich różnice i odpowiedzieć na pytanie o przyczyny różnic” (str. 16).

Pierwszy rozdział został poświęcony historiografii grecko-hellenistycznej. Jest to ze wszech miar działanie prawidłowe od względem metodycznym. W ten sposób bowiem autorka buduje tło dyskusji naukowej na temat żydowskiej historiografii hellenistycznej. Autorka opracowując ten rozdział wykazała się nie tylko głęboką znajomością starożytnej historiografii helleńskiej i hellenistycznej, lecz przede wszystkim prawdziwą erudycją, podejmując z łatwością dyskusję ze współczesnymi autorytetami w dziedzinie historiografii.

Jeszcze większą erudycją autorki widzimy w drugim rozdziale. Z ogromną swobodą analizuje ona najpierw proces hellenizacji judaizmu, by następnie przejść do prezentacji wpływów hellenistycznych w literaturze biblijnej. Autorka bardzo kompetentnie analizuje takie księgi biblijne (LXX) jak Tobiasza, Barucha, Mądrości Syracha, Pierwszej i Drugiej Księgi Machabejskiej, Księgi Judyty i Mądrości. Odnotujemy tutaj dwie ważne uwagi. Po pierwsze, nadzwyczaj obszerna analiza Księgi Malachiasza w drugim rozdziale (str. 123-134) pod kątem wpływów hellenistycznych, świadczy o bardzo dogłębnej analizie podjętej przez autorkę. Po drugie, Autorka bardzo rzetelnie podchodzi do tematu historiografii hellenistycznej w ogólności i obecności jej zasad w fontes Eupolemosa, czyli tak zwanych *Progymnasmata* (str. 10-11, 14-15, 99-103, 105-108, 112, 115-116, 118, 123, 202-206, 273, 306, 309).

W trzecim rozdziale autorka skupiła się na postaci Eupolemosa, prezentując jego życie i dzieło. Na przygotowanym wcześniej tle pierwszy żydowski historiograf hellenistyczny prezentuje się nam jako doskonale zaznajomiony z historiografią

hellenistyczną, z jednej strony, a wierny wyznawca judaizmu i doskonały znawca historii swojego narodu, z drugiej strony. Wprawdzie dzieła Eupolemosa nie zachowały się w oryginale. Jednak autorka bardzo kompetentnie i merytorycznie poprawnie przywołuje dzieła tych autorów, w których zachowały się źródła Eupolemosa. Są to Klemens Aleksandryjski, *Stromata* oraz Euzebiusz z Cezarei, *Εὐαγγελική προπαρασκευή*.

Rozdział czwarty jest prezentacją koncepcji historiografii Eupolemosa. Stanowi on swoiste zwięźczenie prowadzonych przez autorkę badań. W bardzo dobry metodycznie sposób s. Katarzyna Sługocka zajęła się najpierw greckim sposobem przekazu historycznego Eupolemosa, by następnie przejść do ukazania intertekstualnej polaryzacji tegoż autora wobec przekazu biblijnego oraz przekazu Józefa Flawiusza. Czyni to analizując poszczególne źródła autora. A swoje badania konkluduje ukazując korelację Eupolemosa z następującymi księgami biblijnymi: 1-2 Sm, 1-2 Krl, 1-2 Krn, Ml, 1-2 Mch.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie osiągniętych przez autorkę wyników poszukiwań na omawiany temat. Niewątpliwą jego zaletą jest to, że autorka nie tylko nie powtarza konkluzji poszczególnych rozdziałów, lecz prezentuje wnioski płynące ze swoich badań: „Rezultaty naszych badań nad koncepcją historiografii Eupolemosa wskazują na żydowskiego historyka, mocno związanego z żydowską tradycją, ale otwartego na aktualne w jego czasach prądy hellenistyczne. Pozwalają one zrozumieć sposób pisania historii przez Eupolemosa na tle polaryzacji z historią zawartą w Biblii oraz na sile jego autorytetu dwa wieki później, czego dowodem jest opinia Józefa Flawiusza a także, w czasach późniejszych, gdy powoływał się na Eupolemosa Aleksander Polihistor, następnie Klemens Aleksandryjski oraz Euzebiusz z Cezarei” (str. 308).

Podsumowując ocenę metodyczną rozprawy s. Katarzyny Sługockiej trzeba zauważyć, że jest ona bardzo dobra. W zasadzie trudno jest wskazać jakieś jej mankamenty metodyczne. Wskaże jedynie drobne braki o charakterze bardziej technicznym niż merytorycznym. Na przykład na str. 279, 288 i 291 mamy cytaty umieszczone z cudzysłowie, a na str. 280 (i kolejnych), w analogicznej sytuacji mamy cytaty zapisane kursywą. Należałoby ujednoczyć sposób zapisu cytatów, jakkolwiek to chyba jedynie miejsca niejednolite w całej pracy. Dalej, autorka pisze na str. 268 („...jednak u Eupolemosa treść jest w innej perspektywie...”), na str. 310 („...te dwa środowiska mogły poznać łączącą je historię w perspektywie teologicznej...”) oraz na str. 311 („To wszystko ukazał w perspektywie hellenistycznego odbiorcy...”). W języku polskim posługujemy się raczej sformułowaniem „z perspektywy”, a nie „w perspektywie”. Dodajmy jeszcze jedną uwagę. Autorka ma tendencję do posługiwania się terminami obcojęzycznymi (zob. np. „fontes”, str. 10, 12, 14, 15, 44, 55, 59, 67, 72, 140, 143, 148, 151, 153, 154, 155, 156, 165, 169, 170, 174, 177, 178 itd.; „genesis”, str. 11; „translacji”, str. 14, 178, 180; „dyferencyjność”, str. 67, 241, 251, 252, 309; „deferencja”, str. 298, 312; „oddyferencjonował”, str. 310. Wprawdzie ich użycie wskazuje na erudycję doktorantki, a nie na sztuczne „ubarwienie” tekstu, może jednak warto zadbać o piękno języka polskiego używając w ich miejsce takich pojęć jak „źródła”, „początki”, „przekład”, „różnorodność”, „zróżnicowanie”, „pozbawienie elementów różnicujących”.

3. Ocena merytoryczna

Praca s. Katarzyny Sługockiej pod względem merytorycznym jest bardzo dobra. Została wręcz świetnie przeprowadzona w oparciu o źródła biblijne i starożytne,

a szczególnie zachowane dokumenty Eupolemosa w pismach Klemensa Aleksandryjskiego i Euzebiusza z Cezarei.

Podstawową zaletą pracy jest rygorystyczny w przeprowadzeniu badań. Najpierw bowiem autorka zaprezentowała, w pierwszym rozdziale, grecko-hellenistyczną historiografię, by na tym tle przedstawić, w drugim rozdziale, żydowską historiografię hellenistyczną. Następnie, w trzecim rozdziale, ukazała postać i dzieło Eupolemosa, a później, w czwartym rozdziale, przedstawiła jego koncepcję historiografii.

4. Pytania

Najpierw zwrócę uwagę na dwa, nie tyle problemy, ile właśnie pytania, o odpowiedź na które proszę doktorantkę. Na str. 70 czytamy: „Starożytny Izrael wypracował własną filozofię dziejów opartą na historii jako dziejach Boga, co nadawało jej najwyższy, providencjalny sens”. Czy tekstach biblijnych można mówić o filozofii? Czy nie lepiej jednak mówić o „rozumieniu”? Autorka wyjaśniając powody, dla których pojawiła się żydowska historiografia o charakterystyce hellenistycznej, zauważa: „Intencją tłumaczenia ksiąg na język grecki nie była hellenizacja tradycji żydowskiej, ale chęć, by żydowską tradycję przekazać nowemu środowisku, którym stało się środowisko hellenistyczne” (str. 73). Czy jednak jednym z tych powodów nie była nieznajomość lub nikła znajomość języka hebrajskiego wśród wyznawców Judaizmu w diasporze?

5. Klauzula

Stwierdzam, że rozprawa doktorska s. mgr lic. Katarzyny Sługockiej OP, *Pierwszy żydowski hellenistyczny historyk Eupolemos i jego koncepcja historiografii*, Warszawa 2022, ss. 330, napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Janusza Kręcidły, spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim z dziedziny nauk teologicznych z teologii biblijnej w Polsce. Podane wyżej uwagi nie podważają wysokiej jakości pracy pod względem metodycznym i merytorycznym. Wobec powyższego oceniam rozprawę na bardzo dobry z wyróżnieniem i wnioskuję o przystąpienie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Sławomir Stasiak, prof. PWT
PWT Wrocław

Wrocław, dnia 18 września 2022 r.